

OSMANLI KEFALET SİSTEMİ VE ESNAF BİRLİKLERİ UYGULAMASI

*Nejdet ERTUĞ**

ÖZET

Osmanlı döneminde kefalet uygulaması bireysel ve toplu kefalet olarak iki ayrı grupta incelenmelidir. Bireysel kefalet günümüzde olduğu gibi bireyin bir başkasının yerine getirmesi gereken bir sözü, gerektiğinde onun yerine getireceğini taahhüt etmesidir. Kefil olma bir göreve, mala veya kişinin bizzat kendisine olabilir. Bireysel kefalet alım-satım hususunda sıklıkla rastlanır. Genel kefalet olarak isimlendirdiğimiz kefalet ise bireylerin küçük veya büyük gruplar halinde daha ziyade toplumsal bir hususta kefile bağlanmalarını ifade etmektedir. Osmanlı döneminde bu tür kefalet en sık esnaf gruplarında görülmektedir. Esnaf gruplarından her biri mesleki görevlerini yerine getireceklerine dair birbirlerine kefil olmak zorundadır. Herhangi bir esnaf grubuna girecek kişinin de kendisine kefil olacak meslekten birisini bulma zorunluluğu vardır. Devlet kefilli esnaf olmasına çok önem verdiği için zaman zaman esnafın tümünü kapsayan sayımlar yapmakta ve bunları bir sonraki sayımla karşılaştırarak kefilsiz olanları farklı şekillerde cezalandırmakta veya bulunduğu şehirden uzaklaştırmaktadır. Toplu olarak yapılan sayımlar dışında herhangi bir esnaf grubunun kefillerinin kontrolü için de yoklamalar yapılmaktadır.

Anahtar Kelimeler

Kefalet, esnaf, emniyet, sosyal yapı.

Sosyal hayatın ilişkiler ağı, ilk devirlerden beri sözlü ve yazılı kurallarla belirlenerek, insanın en önemli ihtiyacı olan emniyet tesis olunmaya çalışılmıştır. Kefalet uygulaması da karşılıklı güven esasına dayanarak toplumsal yapının işlerliğini sağlayan yöntemlerden biridir. Bütün sosyal sistemlerde suç veya toplumsal problemlerin, meydana gelmeden evvel önlenmesi ve caydırıcılık hukukun esaslarından. Ancak bu çalışmada caydırıcılıktan kasıt hukuk sistemlerinde suçun belirlenmiş olan cezasın-

* Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü.
nertug@sakarya.edu.tr

dan insanın doğasındaki elemenden kaçma arzusu ile sadece suçu işlemekten çekinmesini sağlamak değil, üstüne toplumsal ortak denetimle caydırıcılığın daha fazla artırılmasıdır.

Osmanlı toplumunda İslam hukuku kaynaklarıyla birlikte düzen sağlayıcı unsurlar arasında kanunnameler, yasaknameler, emir ve fermanlar¹, adaletnameler² sayılabilir. Düzenin devamı şer‘i-örfi kanun ve yaptırımlarla sağlanmakta ve toplumla en fazla yüz yüze olan uygulayıcılarını ise kadı, muhtesib, yeniçeri ağası, bostancıbaşı, asesbaşı, subaşı oluşturmaktadır. Hatta toplumsal düzenin sağlanması için zaman zaman bizzat padişah ve sadrazam tebdil gezerek denetimler yapmaktadır.³ Denetimlerin bizzat kendisi dahi hukukun caydırıcılık özelliğine bir açıdan işaret etmektedir. Esasen, Osmanlı yönetiminde doğrudan ceza vermeden evvel psikolojik yönlendirme ile düzenin sağlanması amaçlanmış görünmektedir. Nitekim emirlere uyulmazsa yaptırımla karşılaşılacağı sert ve tehditkar uyarılarla belirten pek çok ferman bulunmaktadır. Dolayısıyla meseleler resmiyet kazanmadan önce, toplum üzerinde psikolojik bir etki neticesi kendiliğinden bir kontrol sistemi oluştuğu tahmin olunabilir.

Kefalet kelimesinin kendi anlamı da bir şeyin misli, dengi kelimelerine ifade olunur. Kefil kelimesi, Arapça kefele kökünden türemiştir ve misil, adil (denk) kök anlamı dışında bir adamı beslemeği deruhde etmek, birisinin nefesine, malına zamin olmak manalarına gelmektedir.⁴ İslam hukuku kitaplarında, önemine binaen kefalet de ayrı bir bahis açılmıştır. Bu çalışmayla alakalı olduğu kadarıyla nefse, mala kefil olunulabilir ve kefil nefesine kefil olduğu kimseyi getiremezse haps edilebilir. Ancak kısas ve had

¹ Osmanlı devletinde uygulanan hukuk şeri ve örfi hukukun birleşiminden oluşmaktadır. Örfi hukukun yansımaları emir-fermanlar ve kanunnamelerde görülmektedir. Kanunnamelerin Osmanlı hukukundaki yeri için bkz. Mehmet Akif Aydın, “Kanunnameler ve Osmanlı Hukukunun İşleyişindeki Yeri”, *Osmanlı Araştırmaları*, S. 24, İstanbul 2004, s. 37-46.

² Adaletnameler hukuku temsil edenlerin kanunların uygulamasına dikkat etmelerini sert bir şekilde tenbih eden, bizzat devlet merkezinden gönderilen fermanlardır (Halil İnalçık, “Adaletnameler”, *Belgeler*, II/3-4, Ankara 1993, s. 49).

³ Padişahların tebdil gezmesiyle ilgili bkz. Mehmet İpşirli, “Tebdil Gezme”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 40, İstanbul 2011, s. 213-214.

⁴ Mütercim Asım Efendi, *Terceme-i Kamusu'l-muhit*, Matbaa-i Osmaniyye 1305, III, 339.

cezaları paraya çevrilmedikçe kefile fiili olarak bu cezalar uygulanamaz.⁵ Kefaletin İslam hukukundaki genel ıstılahları ve kısımları Osmanlı hukuk geleneğinin ürünü olan Mecelle'nin 612-620. maddelerinde de açıklanmıştır. Buna göre kefalet kısaca, talep olunan bir şeyin yapılacağını taahhüt etmek veya bir başka kimseye ondan talep olunan şeyi yapacağına dair kişinin kendisini bu isteğin yerine getirileceğine dair verilen taahhüde ortak etmesidir.⁶ Mecelle'de kefaletin kısımları üzerine teferruat bulunmakla birlikte, Osmanlı döneminde sık karşılaşılanlar, muayyen bir paranın ödenmesine kefil olma “kefalet-i maliyye”, birbirine karşı zamin ve müteahhit olma “kefalet-i müteselsile”, bir adamın nefesine yani, o adamın istenildiği zaman getirilmesine kefil olma “kefalet-i nefsiyye”⁷ şeklinde sıralanabilir.

Osmanlı döneminde bireyin toplumla ilişkisini belirleyen ve en sık rastlanılanı ise kefil bi'n-nefs'dir. Burada, bireysel ihtiyaçlarla, istekle kefil olmaların dışında, zorunlu kefil bulma denilebilecek ayrı bir sistem devreye girmektedir. Dolayısıyla görece iradi, isteğe bağlı bir kefil oluş değil, zorunlu bir “kefilli” oluş söz konusudur. Ayrıca bu tür kefaletin içeriğinde zımnen kefil olunana şahadet dahi söz konusudur. Çünkü bir başka şahsa kefil olmak onun geçmişine şahitlikle mümkündür.

Kefaletin Osmanlı döneminde uygulama alanları oldukça geniştir. Bunlar genel olarak, bireysel kefiller⁸ cizye⁹ ile kürekçi vergisi tahsi-

⁵ Ebu Sehl Ebu Bekir Muhammed b. Ahmed es-Serahsi, *Kitab'ül-mesbut*, edit. Mustafa Cevat Akşit, İstanbul 2008, XIX, 237-284. İslam hukukunda kefalet bahsi için ayrıca bkz. Vehbe Zuhayli, *İslam Fıkhı Ansiklopedisi*, çev. Ahmed Efe, Beşir Eryarsoy vd., İstanbul 1994, VI, 263-289.

⁶ Kefalet ve kısımları hakkında tafsilat için bkz. Ali Himmet Berki, *Açıklamalı Mecelle*, İstanbul 1979, s. 114-115.

⁷ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1983, II, 236-237.

⁸ Osmanlı hukuku uygulamalarının takip olunabildiği şer'iyye sicillerinde, bireysel kefaletin örneklerine alacak-borç davalarında daha fazla rastlanmaktadır. Mesela, borcunu ödeyemeyip hapsolunan şahıslar mahallelerinden soruşturulup, ödemeye gerçekten güçleri olmadığı anlaşıldığında, durumları düzeldiğinde veya tanınan süre sonunda borçlarını ödeyeceklerine dair kefilleri alınarak serbest bırakılmaktadır. Elbette borcunu ödeyemeyenlerin kefilleri var ise asıl borçlunun borcu, kefiline ödetilmektedir (İstanbul Şer'iyye Sicilleri (İŞS), *Bab Mahkemesi*, nr. 135, vr. 79a.4, 80a.6, 81a.2, 83b.7, 87a.2; İŞS, *Ahi Çelebi Mahkemesi*, nr. 124, vr. 125b.2; İŞS, *Davudpaşa Mahkemesi*, nr. 65, vr. 59a.3).

⁹ Pakalın, *a.g.e.*, s. 236-237.

linde¹⁰ kefillmeler, asayişin ciddi anlamda bozulduğu zamanlarda yapılan kefillmeler,¹¹ esnaf gruplarında yapılan kefillmeler olarak sıralanabilir.

Osmanlı toplumunda kurumsallaşmış umumi kefile bağlamalar ise en açık biçimiyle Tanzimat dönemine kadar esnaf grupları içinde görülmektedir. Bu dönemden sonra da kefilli esnaflık, her bir esnaf grubu içindeki önemini kaybetmemekle birlikte, bütün esnaf gruplarının topluca sayımlarını gerektiren, eski dönemlerdeki toplumsal etkisini kaybetmiştir.

1826 yılına kadar esnaf-yeniçeri ilişkileri sebebiyle sosyal yapının etkin bir tabakasını teşkil eden esnaf birliklerinde kefillmeler, aynı vakitlerde kısmi olarak tek bir esnaf grubu veya bütün esnaf grupları üzerinde yapılabilir veya muayyen aralıklarla kefilli olup olmadıkları kontrol edilebilir, yoklanabilirdi. Esnaf gruplarının olağan zamanlarda kefillerinin bulunması mesleklerinin icrası için zorunludur. Bütün esnaf gruplarının idari ve hukuki nizamlarında kefalet asli unsurlardan biridir. Mesela kayıkçı olabilmek için “bir müddet üstada hizmet edip, başka çıkıp, pir ve perver olup, yarar ve muhkem kefillerin alınması” gerekmektedir.¹²

Esnaf gruplarının tamamında kefalet, niteliksel açıdan benzer olup, esasını nizamlara riayet oluşturmaktadır. Kefil olunan hususlar ise asayişin sağlanmasına yardımcı olunup, aralarından birisinin bir kabahati olduğunda ya da cinayet işlendiğinde gizlemeyip, mahkemeye haber verilmesi,¹³ içlerinden ahlaksız ve kanunsuz kimselerin ihraç edilmesi,¹⁴ geçerli narh

¹⁰ İdris Bostan, *Osmanlı Bahriye Teşkilatı: XVII. Yüzyılda Tersane-i Amire*, Ankara 1992, s. 189-190.

¹¹ Mustafa Akdağ, *Celali İşyanları (1550-1603)*, Ankara 1963, s. 117.

¹² BOA, C.Bld, nr. 3980.

¹³ “... bir âhaddan hilâf-ı şer’ ve kânûn ve mugâyir-i fermân-ı ‘âli bir kabâhat ve cinâyet sâdir olup ol kabâhat ve cinâyeti işleyen kimesne ahz olunmayıp firâr ve gaybet eylediği sûretde şer’an ve ‘örfen üzerine lâzım gelen cezâ ile ol iskelede olan tâyife-i mezbûrenin mecmû’u mu’âhaze olunup ve ba’del-yevm içlerinden bir eşkiyâ ve sâhib-i fesâd zuhûr eyledikde hükkâma i’lâm ve teslime ve fimâ ba’d mugâyir-i fermân-ı ‘âli bir vaz’ u hareket etmeyip kendü hallerinde olmak üzere kavlı ü ittifâk ve ahd ü misâk ve her biri âhara ve kethüdâları mezbûrünün her birine kefaletlerini kâtib-i mezbûr mahallinde ketb ... 1728” (İŞS, *İstanbul Mahkemesi*, nr. 24, vr. 112a).

¹⁴ “Bâlâda bast ve beyân olundugu üzere Tophâne-i ‘âmiri cânibinde vâki’ iskelehâ-i mezkûr beyninde kâin dörtüz altmışbir nefer kayıkçıyanın kethüdâları İbrâhîm Ağâ ma’rifetiyle ve kethüdâ vekilleri ve gerek ihtiyârları re’y-i tedbirleriyle birbirlerine

üzerinden alım-satım yapılması, muayyen olan gedik sayısının aşılması, her grubun kendine has mesleki kurallarını uygulamayı taahhüt etmesi olarak sıralanabilir.¹⁵ Daha özel olarak, mesela hammalların birbirine kefil oldukları hususlar mesleki nizamları da olan “Fazla ücret talebi ile toplumu rahatsız etmemek, atlarını nalsız kullanmamak, sürücülerin çocuk olmaması, ikinci vaktinden sonra hayvanlara yük vurulmaması, çıkabilecek yangınlarda insanların eşyalarını kaybetmemek, eğer hammal olan kaybederse bölükbaşısından alınmak”¹⁶ şeklinde sıralanmaktadır. Esnaf grupları gereğinde kullanmak üzere nizamlarına dair aldıkları bütün beratları saklamaktadır. Mesela küfeci esnafı, ustabaşılarının nizamlara aykırı hareketinden dolayı sürgün edildiğinden bahisle, yerine aralarından birinin ustabaşı olarak belirlenmesi için 1818 yılında İstanbul mahkemesine müracaat etmişlerdir. Bu taleplerini ifadelerinde kullandıkları ibareler şöyledir: “Biz işbu yedimizde olup balası hatt-ı hümayun ile muanven bir kıta ferman-ı alışan natık olduğu üzere küfeci tabir olunur taifeden olup, İstanbul’da esvak ve pazar ve mahallat aralarında ibadullaha narh-ı carisi üzere revgan-ı sade ve zeyt bey edip memnu olan sefayin ve deniz aşırı mahallerde bir dirhem revgan-ı zeyt ve sade bey etmeyip ve mal-ı tüccarı itlaf ve izaat etmemek üzere müteahhid ve herbirimiz kefil olup ve el-haletü hazihi vech-i meşruh üzere taahhüd ve kefaletimizi beyaz üzerine mukaddema sadır olan ferman-ı alışana imtisalen tecdid edip”.¹⁷ Belgedeki ibarelerden anlaşılacağı üzere bütün sistemin son noktasında bağlayıcı olarak kefalet bulunmaktadır. Ayrıca kefilli oluş, bizzat esnafın kendi nizamları açısından uygulanmasını istedikleri hususlardan olup, hali bilinen ve kefil olan esnafla ça-

kefil olup ve esnâf ihtiyârları delikanları olanlarına kefil olup içlerinde nâ-şer’î ve nâ-hulk olanları ihrâc etmelerini kethüdâ-yı merkûme ve gerek ihtiyârân bi’l-cümle ta’ahhüd etmeleriyle merkûmünun yedlerinden memhûr ve mumzâ defter ahz ve hıfz olunmağın mücebine işbu mahalle kayd olundu 1207” (BOA, *D.BŞM.d.*, nr. 41569, s. 14).

¹⁵ 1729 yılında, İstanbul’daki kavukçu esnafının müslümanlara mahsus olan kavuğu yahudi şapkasına benzettikleri ve böyle kavuklar dikmemeleri konusunda uyarılarak tümünün birbirine kefil edilmesi ve aksini yapanların dükkanları önünde salb olunacağı bildirilmektedir (Ahmet Refik, *Hicri Onikinci Asırda İstanbul Hayatı*, İstanbul 1930, s. 103, 104).

¹⁶ İŞS, *İstanbul Mahkemesi*, nr. 24, vr. 8b.

¹⁷ İŞS, *İstanbul Mahkemesi*, nr. 122, vr. 64a.1.

lışamak istemekte, kefilsiz, ne olduğu bilinmeyen kimselerin esnaflık yapmasına karşı çıkmaktadırlar.¹⁸

Esnaf gruplarından sadece bir grubun kefile bağlanmasının istenmesi, daha ziyade o grupla alakalı şikayetlerin artması sebebiyledir. Mesela, 27 Ağustos 1596 tarihli bir hükümlerle Galata ve Tophane'deki yerli ve evli olmayan Rum ve Ermenilerin peremeci, bakkal ve hamal oldukları ve bir takım karışıklıklar çıkardıkları gerekçesiyle kefile bağlanmaları bildirilmiştir. Müstakil bir grubun kefile bağlanmasına dair diğer bir örnekte, 1535 Şubat'ında, Üsküdar'daki peremecilerin ve kefillerinin isimleri bir deftere kaydedilmiştir.¹⁹ Ayrıca kefile bağlamanın oldukça ciddi tutulduğu, Galata kadısının naibine itimat etmeyip, kefillenmeyi Galata subaşısına yaptırmasının istenmesinden anlaşılmaktadır.²⁰ Kefillemenin bir açıdan devlet için de büyük önemi bulunduğu kefilli oluş ciddiyle takip edilirdi. Mesela bir hükümlerde, ırgad çalıştıranların bunların kefilli olmalarına dikkat etmeleri gereği belirtilmektedir. Buna göre birinin ırgadı istenildiğinde kefilsiz olup bulunmazsa, onu çalıştıran şahıs tüm fiillerinden sorumlu tutulacaktır.²¹

Halkın zararına olduğu görülen hususlar ortaya çıktığında da devlet, meseleyi araştırmakta ve yeni nizamın uygulanacağına dair, mesele hangi gruba ait ise o grubun tümünün kefaletini istemektedir. Bu aşamadan sonra esnaf da bizzat bu nizamın uygulanmasında hassasiyet göstermektedir.²²

¹⁸ 1747 senesinde, İstanbul'da Balkapanı tüccarından bir kısmı mahkemeye başvurarak, hanlara mal getirip götürülen Balkapanı hammallarının bölükbaşısının hali malum olmayan kimseleri gedik ismiyle kırkar elliler ve bazan daha fazla ücret alarak kendi hanlarına hammal yaptığını ve bu hammallara güvenemediklerini ayrıca, hana mal bırakan tüccarın mallarının çalınması yüzünden bunların da hanlarına mal bırakmaya çekindiklerini ve bunun ticarete zararları olduğunu şikayet ederek bu hammalların ihracıyla yerlerine hali bilinen ve mutemed kefil alınan kimselerin hammalbaşu marifetiyle hanlarına hammal olmasını istemişlerdir (BOA, *İstanbul Ahkam Defteri*, nr. 2, s. 222, h. 754).

¹⁹ İŞS, *Üsküdar Mahkemesi*, nr. 9, vr.140b.

²⁰ Ahmet Refik, *Hicri Onbirinci Asırda İstanbul Hayatı*, İstanbul 1931, s. 21.

²¹ BOA, *Mühimme Defteri*, nr. 3, s. 335, h. 976.

²² İstanbul Bab Mahkemesi naibinin bu konudaki ma'ruzu: "Ma'rüz-ı dâ'i-i devletleridir ki, Südcü tâ'ifesinin İstânbül'a getirip kârhâne ve esvâkda bey' eyledikleri südün nısfından ziyâdesi su olup 'ibâdullahı iğfâl ve süd deyu su bey' eyledikleri teşekkî olundukda sâdir olan fermân-ı 'âlilerine imtisâlen südcü tâ'ifesinin kethüdâları ve sâ'ir us-

Esnafla ilgili çok sık rastlanan bireysel kefillemelerden birisi de devletin, işlerin aksamadan yürümesini temin için, gerekli gördüğünde kefillmeye başvurmasıdır. Mesela 13 Aralık 1538 / 21 Receb 945'de Kite kadısına yazılan bir fermanla, Hassa gemileri için acilen neccar ve kalafatçıya ihtiyaç duyulduğu ve bu kazadan neccar ve kalafatçı toplam otuzbeş kişi tayin olduğu, bunların yarar ve kifayet miktarı kefillerinin alınıp, kefilleriyle birlikte isimlerinin ve karyelerinin yazıldığı defteri ve tespit olunan şahısları görevliler vasıtasıyla derhal İstanbul'a göndermesi istenmektedir.²³ Bu konuda çok fazla sayıda ferman bulunmasının sebebi, özellikle yapı esnafı ve işçilere duyulan ihtiyacın gerek seferlerde ve gerek barışta çok sık olduğundan bunlardan bir kısmının firar etmesidir.²⁴

Esnaf gruplarının kefilli olmaları zorunluluğu 1826 yılında çıkarılan İhtisap Ağalığı nizamnamesinde de yer almıştır. Bu nizamnameye göre İhtisap Ağası kol ile gezerek tartı ve ölçü aletlerini kontrol edecek ve hileli tartı ve ölçüye rastlanıldığında, gereğine göre sahiplerini falaka, değnek ile cezalandıracak, tazir, tekdir ve değnek vurulmasından fazla olarak tedibe müstehak olanları İhtisap Ağalığı hapishanesine gönderecek, kale ve nefy gibi cezalara müstehak olanları Bab-ı Ali'ye bildirecektir. Ayrıca esnafın narha ve nizamlarına uygun hareket etmelerine dikkat olunacaktır. Yine, İstanbul'da nüfusun gereğinden fazla artmasının mahzurları bulunduğu ve gelenlerin geçinmek için bir işe girmeleri mecburi olduğundan esnaf gruplarının her birinin mevcudu isimleri ve kefilleriyle birlikte defter olunarak, bu defterlerden bir aynı İhtisap Ağalığı'nda bulunacaktır. Ayrıca, bundan sonra İstanbul'a gelecek olan ve hala mevcut bekarlar için belli

talari da'vet-i şer' ve ba'de'l-istintâk İstânbül'a kebîr güğümlü bârgirler ile sūd bey' edenler bârgir ile getirip bey'den men' olunup ancak arkada koğa ve güğüm ile narh-ı cārî üzere hâlis sūd bey' etmek üzere beyinlerine nizâm ve ber-vech-i muharrer her biri âhara kefil oldukları tescil-i şer'î olunmağla nizâm-ı mezkûr üzere 'amel olunmak bâbında fermân-ı 'âlî recâ eyledikleri huzûr-ı 'âlîlerine i'lâm olundu fi 5 Recebi'l-ferd sene 1137" (İŞS, *Bab Mahkemesi*, nr. 135, vr. 77b.6; a.g.d., vr. 91b.3; BOA, *İstanbul Ahkâm Defteri*, nr. 4, s. 6, h. 19.

²³ Tayyip Gökbilgin, "Kanuni Sultan Süleyman Devri Müesseseler ve Teşkilatına Işık Tutan Bursa Şeriye Sicillerinden Örnekler", *Ord. Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılıya Armağan*, Ankara 1988, s. 102, 103.

²⁴ Cengiz Orhonlu, "Şehir Mimarları", *Osmanlı Araştırmaları*, S. 2, İstanbul 1981, s. 10-11.

yerlerde hanlar bulunacak ve gelenler bir sanata girinceye kadar ihtisap ağası marifetiyle bu hanlara gönderilecektir. Daha sonra dahil olacağı iş ne ise ilk önce hemşehrilerinin kefilli olanlarından kendisine kefil alıp İhtisab'a getirecek ve bu şahsın da sağlam kefil olması dikkat edilerek gireceği işin defterine kaydolunacaktır. Nizamnamenin diğer maddelerinde de özellikle kefil alınmasına dikkat olunarak, İstanbul'daki esnafın ve bekarların kefilleriyle birlikte defterlere kaydedilmesi her esnaf grubunda tekrarlanmakta ve bu defterlerin sık sık yapılacak sayımlarda birbirine tatbiki istenmektedir. Bu nizamnameden kefil yoklama defterlerinin tutulma sebebinin, özellikle asayişin temini ve nüfusun artışının önlenmesi olduğu anlaşılmaktadır.²⁵ Aynı tarihlerdeki İzmir ihtisab nizamnamesi de benzer hükümleri taşımaktadır.²⁶

Esnaf gruplarının kefillerinin olup olmadığına dair zaman zaman yapılan sayımları, umumi kefiller içinde değerlendirmek mümkündür. Bu sayımlar aslında bir çeşit yoklama maksadını taşımaktadır.²⁷ Nitekim, her sayım defteri bir sonraki sayımla karşılaştırılarak kefilsiz olanlar ortaya çıkarılmaktadır.²⁸ Özellikle III. Selim ve II. Mahmud dönemlerinde bu konuya ihtimam gösterilmiştir. Genel olarak bütün esnaf gruplarının birlikte ve bölge bölge sayıldığı görülmekle birlikte kayıkcı ve hammalların ha-

²⁵ "...İstānbūl'a Anadolu ve Rūmili'den gelecek eşhās ya maslahatı rū'yeti ve yāhud İstānbūl'da bir kāra sūlūk ile ta'ayyūşü zımnında geleceğine binā'en o makūleler gelüp lüzūmundan ziyāde tekessür etmemek için evvel emirde İstānbūl ve Üskūdār ve Galata ve Boğaziçi iskelelerinde ne mikdār hammal ve kayıkcı ve hamamlarda ne kadar dellāk ve nātūr ve ashāb-ı hıref dükkānlarında ne mikdār esnāf ve şākird vardır cānib-i şer'-i şerif ve taraf-ı ihtisābdan mu'temed ādemler ta'yini ve her bir esnāfın kethüdā ve yiğitbaşlıları ma'rifetiyle kefilleri alınıp isim ve eşkāl ve vilāyet ve kefil tasrihiyle defter olunarak ve bir 'aynı ihtisāb ağası tarafına verilerek ..." (Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umur-ı Belediye*, Dersaadet 1330, I, 338-354).

²⁶ Mübahat Kütükoğlu, "1826 Düzenlemesinden Sonra İzmir İhtisab Nezareti", *İÜEF, Tarih Enstitüsü Dergisi*, S. 13, İstanbul 1987, s. 484-485.

²⁷ BOA, C.Bld, nr. 6498.

²⁸ "... mahallerde sākin bi'l-cümle esnāf ve gayrileri bundan akdem kefile rabt olunup bu kullarına verilen deftere tatbik ve ziyāde ve kefilsiz ve başıboş olanları tard ve teb'idleri için işbu bin ikiyüz dokuz senesi Rebū'l-āhirin'in yirmi yedinci gününde bu kullarına hitāben beyāz üzerine fermān-ı 'ālileri sādır olmağla mücebince ..." (BOA, *D.BŞM.d*, nr. 41581, s. 8).

reketli gruplar olmaları sebebiyle sayımlarının bir seferde yapılması için ayrıca sayılacaklarına dair bilgiler verilmiştir.²⁹

Bu umumi yoklamalardan biri 1792 yılında yapılmıştır ve yoklama defterlerinin içeriği umumi kefalet hakkında aydınlatıcı bilgileri muhtevidir. Buna göre sayımlar genellikle kadılıklar vasıtasıyla yaptırılıp, gerektiğinde kullanılabilmesi için sicillere kaydedilmektedir. Yoklama yapılmasına gerek duyulduğunda kadılıklara ferman yazılmakta, bu fermanın diğer nüshaları da Bostancıbaşı, Yeniçeri Ağası, Cebecibaşı ve gereğinde Zağarcıbaşı Ağa³⁰ gibi görevlilere gönderilmektedir. Kadı ve diğerleri de kendi yerlerine birer görevli göndermekte, bunlar sayımı yaptıktan sonra sayım sonuçları kadılıkta, sicillere kayd olunmakta ve ilgili dairelere suretleri verilmektedir.³¹ Mesela, hicri 1206, 1207, 1209 (1791-95) tarihlerinde yapılan yoklama defterlerinin her biri belli bölgelere aittir ve yoklamayı yapanların da farklı kimseler oldukları defterlerin üst yazılarından anlaşılmaktadır. Bunlardan bazılarında, sayım görevlilerine bostancıbaşı tarafından

²⁹ “ ...işbu hammâl ve kayıkçılar esnâf-ı sâ’ire misüllü ehl-i dükkân olmadıklarından mâ’adâ dâimâ bir mahalde meks u ikâmet etmediklerinden tâ’ife-i merkûmân kalem-i vâhid ile tahrîr olunup hurûc ve duhülleri mazbût olmak için istisnâ kılınmış oldukları ...” (BOA, HH, nr. 19259).

³⁰ BOA, C.Bld, nr. 3411.

³¹ İstanbul kadısının duruma ilişkin açıklaması şöyledir: “Bu fakîre hitâben sâdır olan fermân-ı ‘âlî mücebince bâlâda tahrîr ve tastîr olunan iskelelerin kayıklarını ve ashâbını ve sâ’ir ricâlini mahallerinde ketb ve tahrîr için tarafımızdan ta’yîn olunan kâtib İbrâhîm Efendi ve husûs-ı mezbûra mübâşîr ta’yîn buyurulan ‘umdetü’l-emâcid ve’l-a’yân İsmâ’il Ağa ve Dergâh-ı ‘âlî dâme mahfûfen bi’l-‘avni’r-rabbânî Yeniçeri Ağası hazretleri tarafından ta’yîn olunan Mumcu Mustafa Beşe sevâhil-i bahrda vâkî’ mecmû’-ı iskelelerin üzerlerine varıp ... kefâletlerini kâtib-i mezbûr mahallinde ketb ve tahrîr idüp ba’dehu mezbûrân İsmâ’il Ağa ve Mumcu Mustafa Beşe ile tarafımıza gelip her biri ‘alâ vukû’ihi inhâ ve takrîr eyledikleri bu mahalle şerh virildi fî’t-târîhi’l-mezbûr (1728)” (İŞS, *İstanbul Mahkemesi*, nr. 24, vr. 112a). Bu hususa dair 1751 senesindeki şerh ise şöyledir: “İstânbûl ve Galata ve Üsküdar ve Hâslar ve tevâbi’i iskeleleri kayıkçılarının ma’rifet-i şer’le küfelâsı ahz ve her biri âhara rabt ile taht-ı zabta ifrâğı bâbında Dergâh-ı ‘âlî Yeniçeri Ağası sa’âdetlü ağa kullarıyla ser-bostâniyân-ı hâssa kullarına hitâben sâdır olan fermân-ı ‘âlîlerine imtisâlen kîbel-i şer’den irsâl olunan kâtib dâ’ileri mûmâ ileyhimâ tarafından husûs-ı mezbûra ta’yîn olunan İbrâhîm Efendi ve Halîl Haseki ve Çukadâr Mehmed kullarıyla ... fi 15 S 1165” (BOA, *D.BŞM.d*, nr. 3182).

tayin olunan hasekilerin yardımcı oldukları görülmektedir.³² Yine Galata sayımını yapan Tersane-i Amire katibi Yakub'a Galata voyvodasının memurlarıyla, yeniçeriler yardımcı olmuşlardır.³³ Tophane'deki sayımı ise Topçubaşı Abdülmümin Ağa ile Hacegan-ı Divan-ı Hümayundan Haremeyn mukataacısı İsmail Kamili Efendi yapmıştır.³⁴

Sayımlarda nelere dikkat olunacağını bu sayım defterlerinin üst yazılarında bulmak mümkündür. Buna göre gerek esnaf, gerek bekar odaları, hanlar, hamamlar, dükkanlar ve sair mahallerde araştırma yapılarak esnaf gruplarının herbirisine kethüdarları ve yiğitbaşuları tarafından tekeffül olunması ve esnaf haricindekilerin de yarar kefillerinin alınması, bekar odaları, han, hamam ve dükkanların bizzat görülerek hepsinde olanların kefile bağlanması ve kefil olmayan, başıboş ve serseri takımının vilayetlerine gönderilmesi ve sahih kefil olanların deftere kaydedilmesi sayımlarda memurların uygulayacağı esasları oluşturmaktadır.³⁵ Bazı defterlerde, sayım yapılacak yerler arasında iskelelerdeki kayıkçılar ve bahçeler de ayrıca belirtilmektedir.³⁶

Bu defterlerin hemen hepsinde ilgili olduğu bölgede bulunan dükkan, han, hamam, fırın, kahve ve benzeri yerler tek tek sayılmakta ve buralarda kimlerin kaldığı ya da çalıştığı tespit olunmaktadır. Bazı defterlerin sonunda da sayılanların icmali verilmektedir.³⁷ Bir kısım defterlerde belli bir bölgeden başlayıp bir sıra takip olunarak sayım yapıldığı gibi, daha dar alanlı

³² Kadıköy, Üsküdar, Dolmabahçe ve buralardan Kavaklar'a kadar olan bölgelerin yoklamasında görevli kimseler şöyle belirtilmektedir, "Arpa emini esbak Memiş Efendi ma'rifetiyle olan yoklama defteridir. ... hâlâ ser-bostâniyân-ı hâssa 'izzetlü ağa kulları tarafından ma'iyet-i bendegîye ta'yîn kılınan hâssa hasekilerinden Mehmed Ağa ve Veys Ağa ve Halil Ağa ve 'Alî Ağa ve Mustafa Ağa kulları ma'rifetleri ve ma'rifet-i çâkeri ile ... tefahhus ve taharri olunmağla ..." (BOA, *A.DVN.d*, nr. 881, s. 6; nr. 831, s. 2; BOA, *D.BŞM.d*, nr. 41581, s. 8.

³³ BOA, *A.DVN.d*, nr. 832.

³⁴ BOA, *D.BŞM.d*, nr. 41569, s. 2, 20.

³⁵ BOA, *A.DVN.d*, nr. 832, s. 8.

³⁶ BOA, *A.DVN.d*, nr. 881, s. 6.

³⁷ Bu icmallerde dükkan adedi, müslim, gayr-i müslim sayısı da belirtilmektedir. Mesela, tüfenkundakçı dükkanı aded 21, neferen müslim aded 37, manav dükkanları, dükkan-ı müslim, aded 54, neferen 106, dükkan-ı nasara, aded 18, neferen 45, dükkan-ı yehud, aded 7, neferen 13 gibi (BOA, *A.DVN.d*, nr. 831, s. 65).

bazı bölgelerde esnaf grupları toptan sayılmaktadır.³⁸ Ayrıca, şahısların isimleri, lakapları, memleketleri, oturdukları mahalleler, kefillerinin isimleri ve askeri gruplara mensuplarsa ocakları, cemaat veya bölük numaraları ve meslekleri belirtilmektedir. Ancak sayımları farklı kimselerin yapması sebebiyle bazı defterler bu bilgilerin hepsini birden içermemektedir. Bazı bölgelerde, esnaf kethüdasından esnafın ve kefillerinin isimleri bulunan mühürlü bir belge de alınmaktadır.³⁹ Esnafın kefile bağlanmasında en önemli fonksiyonu kethüdalar yerine getirmektedir. Hatta bazı dönemlerde kethüdadadan başkasının kefileme yapma yetkisinin olmadığı da görülmektedir.⁴⁰

Kefalet sisteminde genel olarak bütün esnaf gruplarında aynı olan bir sıralama vardır ve bu sıralamada öncelikle her esnaf grubunun fertleri kendi aralarında genelde ikişerli, üçerli, dörderli ya da toptan birbirlerine kefil olmakta, bunlara ihtiyarlar, ihtiyarlara kethüdalar, kethüdalara ise başkethüda kefil olmaktadır. Mesela, Bahçekapısı Büyük iskele ve Vezir iskelesindeki elli bir arka hammalının ihtiyarları tümüne ve ihtiyarlarına iskele kethüdası İsmail Kethüda, kethüdaya ise başkethüda vekili İbrahim Kethüda kefil olmuştur.⁴¹ Bu şekilde arada hiçbir boşluk bırakılmadan sistemin yürümesi sağlanmakta, esnaftan birisinin sorgulanmak amacıyla aranması durumunda bulunması kolaylaşmakta, bulunamadığı takdirde kefil sorumlu tutulmaktadır.⁴²

³⁸ “Defter oldur ki Galata’da yelkenci ustalarını (bıçakçı esnafını vs.) beyân eder” (BOA, *A.DVN.d.*, nr. 832).

³⁹ “Bâlâda bast ve beyân olunduğu üzere sekiz ‘aded iskelede mevcüd olan cem’an yüz yetmiş nefer hammâlların cümlesi birbirlerine kefil ve kethüdaları es-Seyyid Ahmed dahi cümlesine kefil olduğunu müş’ir kethüdâ-yı merkûm yedinden memhûr defter ahz ve hıfz olunmağla mücebince işbu mahalle kayd olundu” (BOA, *D.BŞM.d.*, nr. 41569, s. 11).

⁴⁰ BOA, *Mühimme Defteri*, nr. 51, s. 20, h. 66.

⁴¹ BOA, *A.DVN.d.*, nr. 834, s. 2.

⁴² 2 Eylül 1583 tarihli bu belgede kefileme sebebi şöyle belirtilmektedir: “... ba’zı peremeciler birbirleriyle gavga idüp ve peremeden çıkan müslimânların pereme içinde esbâbları kalup taleb olundukda peremeciler ele girmemekle zâyî’ olmağın peremecileri birbirine kefile virüb anın gibi gavga itdüklerinde ve peremelerinde esbâb kalup taleb olundukda kefillerine buldurub ve kefil olmayanlara peremecilik işletdirmeyüp...” (BOA, *Mühimme Defteri*, nr. 51, s. 20, h. 66).

Hanlarda, dükkanlarda, kahvelerde yatanların da kefilleri alınmaktadır. Dükkan, fırın, han gibi yerlerde geceleyenler ya topluca birbirlerine kefil olmakta ya da dükkanın ustası, hanın odabaşısı gibi kimseler de ayrıca hepsine kefil olabilmektedir.⁴³ Mesela, Bahçekapısı civarında bulunan, Taşhan'da toplam yirmi bir odada sarraf, hammal, tütüncü ve manavlar kalmaktadır ve bunlara han odabaşısı Ali kefil olmuştur. Teşrifati hanında toplam onüç odada kalan hamlacı, sandalcı, vezir sandalcıları, arka hamma-lı gibi kimselere vezir başhamlacısı Arif kefiledir. Bakkal dükkanında kalan üç kişi birbirlerine kefiledir. İskele yakınındaki kahvede yatan bir kişiye Arpacılar camii imamı kefil olmuştur. Duhan mahzeninde yatan üç kişiye mahzen sahibi kefil olmuştur. İki ayrı tütüncü dükkanında kalan iki kişi, komşuluk hasebiyle birbirlerine kefil olmuştur. Kalabalık olarak dükkanlarda yatanlara ise genelde ustaları kefil olmaktadır. Çörekçi dükkanında kalan yedi kişi birbirlerine ve bunlara ustaları kefiledir.⁴⁴ Dükkanlarında yatmayıp evlerine gidenlerin de sakin oldukları yerler belirtilmektedir.⁴⁵ Tekkelerde kalan dervişlere ise tekke şeyhi kefil olmaktadır.⁴⁶

Çeşitli örnekleri verilmeye çalışılan kefalet sisteminin teorik olarak, fertlerin kendilerinin sorumlu tutulacağı düşüncesiyle kişisel menfaatlerini korumalarına sebep olurken, diğer yandan kişisel menfaatin, toplumsal menfaatle özdeşleşmesine imkan verdiği görülmektedir. Sistemin pratikte faydalı olup, olmadığı ve kefillerin, kefil oluşlarından dolayı sorumlu tutulup, tutulmadıkları sorularının cevapları ise aşağıda verilen örneklerde görüleceği üzere umumen müsbettir.

Her şeyden önce müteselsilen yapılan kefillemelerde kaçış noktası neredeyse imkansızdır. Yani, suçlu biri aranıp da bulunamaz ise mensubu bulunduğu grubun tümü sorumlu tutulmaktadır.⁴⁷ Yine, kefil olmayanların kendi başına çalışmasının mümkün olmadığına 1726 yılında geçen bir dava örnektir. Buna göre, çivici esnafından olduğunu ve müstakil dükkanında çalışmasına çiviciler kethüdası ve ustalarının karıştığını mahkemede dava eden şahsa cevaben kethüda ve ustalar, bu kişinin ham-dest ve hali

⁴³ BOA, *A.DVN.d.*, nr. 831, s. 10.

⁴⁴ BOA, *A.DVN.d.*, nr. 834, s. 3.

⁴⁵ BOA, *A.DVN.d.*, nr. 831, s. 24.

⁴⁶ BOA, *D.BŞM.d.*, nr. 41569, s. 18.

⁴⁷ BOA, C.Bld, nr. 4328.

bilinmeyen birisi olduğundan çalışmasının nizamlarına aykırı olduğunu söylemişlerdir. Karara göre, gerçekten de usta olmayanların, bir usta yanında çalışmak zorunda oldukları, müstakil dükkan çalıştıramayacakları ve çivici esnafının hepsi birbirine kefil olup, aralarında kefilsiz kimse bulunmamak üzere nizam verilerek, her birinin isimleri ve birbirlerine kefaletleri sicile kayd olduğundan defterde bulunmayan ve kefilsiz olan bu şahsın çivici olamayacağına hükm olunmuştur.⁴⁸

Esnaf grupları içerisinde sistemin işlerliğine dair yoklama/kefalet defterlerinde başka örnekler de bulunmaktadır. Mesela yoklamalarda kefilsiz çıkanlar ya hapsedilmekte ya da memleketlerine gönderilmektedir. Ayrıca meslekten ihrac cezası da bulunmaktadır. 1792 sayımında Tophane hududunda bulunan çarşı, dükkan ve bütün esnaf yazılmış ve sayımı yapılan ikibin yüz ellidokuz kişiden doksan beşi serseri ve bekar bulunup Gümrük, Ağakapısı veya Tersane'ye gönderilmiştir. Ayrıca bazılarının firar ettiği ve bazılarının da kendi rızasıyla memleketine geri döndüğü görülmektedir.⁴⁹ Sadece kayıkçıların sayıları bulunan bir belgeye göre, 6 Aralık 1751'de İstanbul Sur kapıları iskelelerinde mevcut bin ikiyüz yetmişdört kayıkçıdan kefilsiz olup, Ağakapısı'na gönderilen kayıkçılar toplam on iki kişidir ki bunlardan biri de İstanbul Ağası iskelesinde bulunan başdankaracıların kethüdasıdır.⁵⁰ 1792 senesinde İstanbul bölgesi Sur harici kısımlarda toplam dokuzbin dört yüz altmışiki kişi sayılmıştır. Ayrıca önceki sayımla tatbik neticesi, kefilsiz ve başıboş elli altı kişi bulunduğu belirtilmektedir ki bunlar, yazıcı memurların yanında bulunan hasekiler tarafından, derhal Gümrüğe gönderilmiştir.⁵¹

Sonuç olarak kefalet sistemi, özellikle esnaf grupları arasında gedik, narh ve mesleğin icrasına has kuralların yürütülmesinde, XVI. asırdan Tanzimat dönemine kadar oldukça başarıyla uygulanmıştır. Kefilli oluş, kanuni gerekliliğin ötesinde gelenekselleşerek, kurumsallaşmış ve bir otokontrol sistemi haline dönüşmüştür.

⁴⁸ İŞS, *İstanbul Mahkemesi*, nr. 24, vr. 30a.1.

⁴⁹ BOA, *D.BŞM.d.*, nr. 41569, s. 20.

⁵⁰ BOA, *Kamil Kepeci*, nr. 7438, s. 14.

⁵¹ "HİN-i tahrîrde defter-i sâbıkdan ziyâde bilâ-kefil zuhür edip ma'ıyyet-i çâkeride olan hasekiyân-ı hâssa yedleriyle ber-mantûk-ı emr-i 'âlî Gümrüğe irsâl olunan başıboş kesânın müfredâtıdır sene 1207 ..." (BOA, *A.DVN.d.*, nr. 834, s. 75).

“OTTOMAN SURETYSHIP SYSTEM AND ITS IMPLEMENTATIONS ON ARTISAN GROUPS”

Abstract

The implementation of the suretyship in the Ottoman era should be examined under two groups as personal and collective surety. The personal surety as it is in our day is to give guarantee for the fulfillment of somebody else's promise if it is necessary. Standing surety can be for a duty, for goods or for oneself. Personal surety can be frequently encountered in the matters of purchase and sale. On the other hand, the collective surety indicates the individuals in small or large groups who are assigned as surety in social issues. This kind of surety in the Ottoman era can be seen especially and most frequently in the artisan groups. Each artisan group should go surety for each other to assure that they will perform their professional duties. It is also necessary for a person who wants to enter in an artisan group to find for himself a surety. Since the government attaches great importance to surety, occasionally it takes census embracing all of the artisans and by comparing the results with the results of the subsequent census it specifies the artisans without surety, punishes them in different ways and suspends them from the city. Except these censuses there are also inspections to control the sureties of any artisan group.

Keywords

Surety, Artisan groups, Public order, Social structure.